AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LXI, 2015
Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu

Principiul diacronic în edificarea normei literare[1]

Alexandru Gafton
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi
Adina Chirilă
Universitatea de Vest din Timişoara

Generally conceived as a cultural instrument, the literary aspect cannot exist and function unless it is structured according to well-defined and rigorously respected principles. Like in any other social domain, the pressures of concurrent entities are rather inclusive. Their necessity to coexist can also trigger the adequacy to alterity as well as the looseness (laxity) in the enactment of the literary norm’s own structural-functional principles. The real solution to preserve its identity is to firmly assume a set of principles of which the main one is the diachronic principle.

1. Introducere. Observînd dinamica latinei culte în relaţie cu aceea a latinei populare şi fiind atent la modalităţile de constituire, funcţionare, prezervare şi la continua edificare a aspectului cult, prin acomodare la realitatea limbii, a gîndirii şi a societăţii, Quintilian identifica patru caracteristici, factori şi călăuze ale aspectului literar: *uetustas*, *consuetudo*, *auctoritas* şi *ratio* (Quintilian, 1974). Felul în care se constituie, se organizează şi interrelaţionează acestea determină dominantele de conduită ale vorbitorului cult, orientîndu-i opţiunile şi căile pe care acesta îşi dezvoltă uzul limbii literare.

Cele patru forţe numite de către Quintilian semnifică relaţia de colaborare dintre uzul înţelepţilor din vechime şi din contemporaneitate, statornicirea normei prin obişnuinţă, armonizarea şi fundamentarea ei prin raţiune. Din natura esenţială a limbii şi din scopurile spre a căror satisfacere se edifică instrumentul lingvistic se deduc şi urmăresc principii spre a instaura şi respecta echilibrul dintre caracteristicile şi necesităţile structural-funcţionale ale instrumentului astfel creat şi solicitările dinspre felul în care se concepe relaţia dintre exprimarea gîndirii şi conţinuturile de gîndire astfel exprimate.

În esenţă, aceste modalităţi şi instrumente de orientare sînt comune cu cele ale vorbitorului obişnuit, care comunică prin instrumentul lingvistic şi, de regulă, îl foloseşte în mod reflex, prezentînd tendinţe de ordin natural în direcţia urmării

[1] Prima formă a acestui text a apărut în *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, actele celui de-al 9-lea colocviu al catedrei de limba română, vol. I, Bucureşti, 2010, p. 347-353. Forma actuală este rezultatul ajustărilor de concepţie şi al colaborării cu colega Adina Chirilă.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

normei lingvistice a comunităţii din care face parte – mai atent la vorbitorii cu autoritate, poate, de asemenea (sau mai ales) la presiunile lingvistice ale comunităţii sale stratificate social –, nepreocupat în mod special de normă şi de normare, şi mai degrabă indiferent la sau absolut deloc de adecvarea la o altă normă, fie literară, fie paralelă. Tendinţele naturale îl mînă către utilizarea eficientă, adică economică a energiei, ceea ce se traduce printr-o regularitate rezonabilă a paradigmelor, sunete uşor identificabile în plan fonematic, sensuri lesne de înţeles, cu alte cuvinte o comunicare fluentă, transparentă, uşor de produs şi de receptat ca atare (Puşcariu, 1994; Gafton, 2014b).

> Există o excepţie semnificativă dar sporadică, esenţială din perspectivă sociolingvistică şi neesenţială în plan lingvistic, dată de situaţia în care un vorbitor ajunge într-o altă comunitate decît a sa, în care se practică o normă paralelă sau „supraordonată". În mod obişnuit, contactul cu respectivii vorbitori nu îl va deturna pe acesta de la norma sa decît dacă resimte o constrîngere în această direcţie dinspre factorii de ordin social sau de altă natură extralingvistică. În acest caz el va tinde către schimbarea comportamentului său lingvistic, adoptînd elementele cele mai pregnante şi cu caracter de marcă ale acelei norme, spre a estompa sau acoperi diferenţele, sau chiar încercînd să renunţe la norma sa spre a se plasa pe de-a întregul în cadrele celeilalte (cf. Gafton, 2014a).

Faptul că vorbitorul obişnuit nu este preocupat defel de normare[2] –, face ca felul în care se organizează, funcţionează şi evoluează aceşti factori dominanţi să prezinte diferenţe de grad şi de tip, în comparaţie cu situaţia vorbitorului cult, preocupat de edificarea şi cultivarea aspectului literar.

2. Comunicare, limbaj, limbă. Prin organizarea sa, materia deţine proprietatea şi capacitatea de a achiziţiona dezvoltări ce răspund cerinţelor evolutive şi nevoilor interne ale sistemelor, solicitări care determină perfecţionarea funcţiilor biologice implicate din perspectivă evolutivă.

Comunicarea este o trăsătură naturală şi fundamentală a sistemelor, atribut şi cale prin care materia se adaptează la procesul evolutiv, dezvoltîndu-şi progresiv capacităţile şi valenţele interacţionale. În dubla ipostază, de atribut funcţional al materiei vii şi de cale adaptativă a acesteia, comunicarea – concretizată prin limbaj şi apoi prin limbă – îşi constituie treptat structuri specializate, care, în modalităţi congruente şi proporţionale cu complexitatea treptelor evolutive, au a satisface solicitări tot mai complexe. Nevoile adaptative pe care le dezvoltă organismul sub impulsul configuraţiei, al acţiunii şi cerinţelor mediului, precum şi forţa şi direcţia răspunsului sînt parţial determinate de comunicare – instrument şi

[2] Facem distincţia între normă şi cutumă, între procesul de regularizare de la nivel fonetic, paradigmatic, sintagmatic, lexical-semantic, stilistic, conştient orientat şi în baza anumitor principii, şi respectarea naturală a coerenţei intrinseci a unui sistem, aşa cum decurge el din obişnuita sa folosire (Oprea, 1996).

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

mijloc ce reflectă solicitarea şi intensitatea imperiului mediului, cărora le răspunde în mod adecvat.

> Incapacitatea funcţiilor organismului de a satisface, la un moment dat, cerinţele mediului, poate dezvolta nevoi la nivelul structurii (esenţial, nevoile interne sînt declanşate de un prag al cerinţelor externe, aparent, de puternice tendinţe de ajustare a structurilor interne la configuraţiile optime sub aspect structural-funcţional), fie în sensul generării de structuri specializate, fie în cel al diversificării funcţiilor structurilor existente, după cum este mai economic în planul realităţii date.
> Analiza aparatului fonator al fiinţei umane, de pildă, arată că apariţia respectivelor organe şi componente (dar nu ca aparat fonator) premerge facultăţii limbajului, dezvoltarea acelei structuri în această direcţie urmînd valorificării acestei posibilităţi (de fonaţie), abia ulterior producîndu-se o adaptare prin care echipamentul și-a putut păstra vechile funcţii, în relativă armonie cu cea nouă.

La formele superioare ale regnului animal, comunicarea devine facultate a limbajului, dat inepuizabil şi nelimitat, prin care fiinţa trăitoare într-un cadru social transmite şi recepţionează semne, le procesează şi, într-un fel sau altul, generează efecte comportamentale în consecinţă.

Convertirea simptomului în semnal şi apariţia semnului, în conjuncţie cu apariţia, în principal, a conştienţei şi a memoriei constituie premisele de bază în apariţia unui sistem de comunicare specializat şi caracteristic fiinţei umane – limba. Precum în cazul altor organisme cu organizare socială, limbajul uman dezvoltă o componentă socio-culturală, dată de conjuncţia dintre un dat faptic (facultatea limbajului ca dat fiinţial folosit în mod natural), un rezultat (limba ca produs folosit în plan social, şi transmisibil ca atribut şi ca sistem) şi un dat procesual (limbajul şi limba sînt supuse evoluţiei). Diferenţele dintre comunităţi se datorează în principal relaţiei interacţionale dintre particularităţile intrinseci ale respectivelor comunităţi şi condiţiile concrete ale dezvoltării sociale, cu efecte în planul dezvoltării sociale a comunităţii, al cutumelor de constituire, dezvoltare şi transmitere a achiziţiilor culturale în sens larg. Trăsăturile astfel apărute sînt de natură a creşte potenţialul formelor şi al funcţiunilor, dezvoltînd capacitatea de a genera modalităţi complexe de autoreproducere şi de evoluţie a modalităţilor de comunicare (Gafton & Gafton, 2015).

Trăsăturile şi cerinţele cadrului social, în conjuncţie cu caracterul continuu şi inepuizabil al facultăţii limbajului, fixează tendinţa fiinţei umane de a folosi acest produs prin imitaţie şi reproducere. Intensitatea folosirii acestei facultăţi conferă instrumentului care o poartă – limba – consistenţă şi tendinţa către stabilitate. Totodată, pe măsură ce se constituie şi consolidează ca atare, limba, ca atribut natural al unei fiinţe aflate în continuă devenire şi ca realitate socială, manifestă nevoi proprii interne şi de relaţie, care generează şi dezvoltă tendinţe de ajustare, reconstrucţie şi recreare a acestui produs. În felul acesta, transmiterea limbii din

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

generaţie în generaţie se petrece oarecum osmotic şi are de fiecare dată în vedere o formă relativ stabilă rezultată din mişcările de conservare şi evolutive de pînă atunci.

Exerciţiul limbajului în cadrul social şi inserţia profund socială a limbii au făcut ca simpla utilitate să genereze valenţe autonomizante şi apoi evolutive. Reflectînd omul asupra acestei serii de produse şi exersîndu-le, le-a transformat în instrumente, după care privindu-le în sine (comunicare, limbaj şi limbă) a ajuns să rafineze forma concretă de manifestare (limba), cu efecte în revers asupra celor două procese, la origine biologice (limbajul şi comunicarea). În felul acesta a sporit acurateţea limbii (inclusiv rigoarea şi precizia, nuanţarea şi fineţea, eleganţa şi estetica etc.) – calitate complexă ce tinde să-i ducă instrumentalitatea pe domeniul în care limba tinde să-şi însuşească gîndirea (suprapunîndu-i-se şi confundîndu-se intermitent cu aceasta) (Gafton & Gafton, 2015).

> Cu toate acestea, dincolo de orice specializare, perfecţionare şi rafinare a acestui sistem şi instrument, bazele comunicării umane prin limbă rămîn naturale, adică, în esenţă, supuse factorilor care au solicitat, generat şi impus capacitatea de comunicare. Precum multe alte realităţi de rang secund, limbajul este atributul natural al unei fiinţe naturale, **esenţialmente pe de-a întregul** supuse legităţii naturale. De aceea, deşi centrarea asupra instrumentului sau asupra procesului în sine este posibilă, în cel mai bun caz acest fel de acţiune rămîne rezultatul tendinţelor naturale de exersare a unei abilităţi (comunicarea) şi poate procura anumite tipuri de înţelegere a obiectului şi a procesului. Eventualele justificări care ar avea în vedere alte cauze şi efecte apar ulterior, pe calea exerciţiului altor abilităţi (reflecţia, cugetarea, interpretarea, atribuirea de sensuri etc.). În profunzime, acestea decurg din tendinţele materiei de a(-şi) explora întreaga gamă de posibilităţi (inclusiv cele neviabile, desigur) şi de a o lărgi, căutînd căi de supravieţuire eficientă.

3. Norma lingvistică. Deprinzînd în mod firesc cutumele lingvistice ale comunităţii în sînul căreia apare şi se dezvoltă, vorbitorul aflat la nivel popular sau comun practică norma lingvistică în mod natural şi aşa cum s-a constituit ea de-a lungul timpului în cadrul comunităţii sale, pe axa *uetustas* - *consuetudo* - *auctoritas*, factori care îi determină comportamentul lingvistic.

Vechimea reprezintă şi asigură identitatea cu sine a normei, continuitatea diacronică prin prezervarea uzului optim şi dominant – practicat de-a lungul timpului, parţial supus inerentelor influenţe la care s-a acomodat –, consolidînd sistemicitatea şi garantînd capacităţile autoreproductive ale sistemului în cadrele acelei norme prin realizările ei sincronice. Fiind în natura materiei vii, **obişnuinţa**, adică repetitivitatea celor deja deprinse sau învăţate, reflectată de folosirea modalităţilor şi instrumentelor al căror succes şi a căror eficienţă par a se fi vădit prin uz, conduce atît la păstrarea elementelor vechi, cît şi la stabilizarea celor nou adoptate ulterior creaţiei sau pătrunderii lor în normă. **Autoritatea** are rolul de a

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

întări factorul anterior, dar mai ales de a-i conferi o trăsătură a componentei sociale, printr-un astfel de control contribuind deopotrivă la stabilitatea tradiţiei şi la impunerea inovaţiilor aparţinînd vorbitorilor dotaţi cu forţă centripetă. Ultimii doi factori constituie forme de manifestare concretă şi eficientă – primul preponderent biologic, celălalt puternic încărcat social – a mecanismelor de asigurare a continuităţii naturale şi de adaptare la dinamica lingvistică din cadrul social şi lingvistic dat.

O normă care funcţionează sub impulsul unor astfel de factori are caracter natural deoarece structurile ei s-au constituit şi au funcţionat în mod firesc şi organic, evoluţiile s-au petrecut în acord cu valenţele intrinseci şi evolutive ale sistemului aflat în desfăşurare şi cu viaţa respectivei comunităţi tradiţionale de fiinţe biologice şi sociale, deci temeiurile profunde şi naturale ale acesteia reflectă organicitatea evoluţiilor prin care sistemul respectivei comunităţi socio-lingvistice, dimpreună cu aceasta, a trecut. Funcţionînd în mod natural, aceşti factori concură la fiabilitatea normei lingvistice – efectul central către a cărui împlinire tinde aceasta în mod firesc fiind cel al funcţionalităţii şi eficienţei comunicării, la nivel mediu şi comun.

Într-un sens, caracterul natural al normei lingvistice decurge din cursul ei neîntrerupt, firesc, lipsit de şocuri, capabil să asimileze evenimentele şi să se echilibreze, precum şi din caracterul cvasidemocratic pe care îl deţine, elementele ei statornicindu-se şi constituind-o, într-un fel sau altul, prin girul comunităţii (Glessgen, 2014). Acesta din urmă nu este unul impregnat de cerebralitate, principialitate raţionată şi conştienţă, ci de coerenţa organică internă şi de eficienţă socială, chiar inovaţiile acceptate nefiind rezultatul unor abateri propriu-zise asupra cărora s-au exercitat procese cogitaţionale, ci al variabilităţii naturale, între limite acceptabile pentru mentalitatea instinctuală şi utilitatea socială care le filtrează.

Viteza, constanţa şi natura contactelor dintre participanţii la normă[3], ierarhizarea acestora[4], precum şi măsura în care limba satisface cerinţele utilizării ei constituie elemente ale regularizării şi stabilizării normei lingvistice. Pe de altă parte, evoluţia socială, nivelul rezonabil al contactelor cu alte comunităţi şi norme paralele, şi succesiunea generaţiilor constituie elemente de variabilitate naturală. Atît factorii de stabilitate, cît şi cei ai variabilităţii acţionează între limite suportabile în raport cu nevoile de evoluţie şi cu capacităţile adaptative ale

[3] Dat fiind faptul că în comunităţile de mărimi tradiţionale (şi naturale) viteza de circulaţie a limbii este în mod firesc ridicată iar izolarea este aproape inexistentă, exerciţiul ei se constituie şi prin continua confruntare cu modelele standardizate, lăsînd abaterilor mai puţin loc.

[4] Care implică nu doar autoritatea lingvistică pur şi simplu (adesea derivată din cea socială, dar nu exclusiv), ci şi tendinţa de a stimula preluarea normei cu preponderenţă pe cale verticală, iar nu orizontală.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

normei, cu alte cuvinte norma lingvistică este caracterizată de o rată de evoluţie compatibilă şi corespunzătoare cu aceea a dezvoltării generale a comunităţii care o practică.

4. Norma literară. Deşi esenţialmente întemeiat pe un aspect spaţio-temporal şi social concret şi viu, aspectul cult se edifică sub influenţa reflecţiilor asupra formelor şi paradigmelor limbii, precum şi asupra conţinuturilor ei, gramaticale şi lexical-semantice. Faptul aceasta are consecinţe directe asupra formei şi, mediat de aceasta, asupra funcţionarii acelui aspect care, astfel, îşi creează o normă lingvistică particulară.

> Fără a fi o etapă obligatorie în viaţa limbilor şi a comunităţilor, aspectul literar se constituie mai întîi la nivel regional (sau chiar local). Ascest proces se petrece prin selecţionarea şi rafinarea varietăţii orale a clasei purtătoare de cultură sau doar mai bine plasate social. La origine, aşadar, acest aspect este marcat sinstratic. Treptat, mai ales datorită nevoilor care decurg din fixarea în scris, varietatea respectivă este conştientizată şi raţionalizată, apoi supusă elaborării şi normării în conformitate cu anumite principii raţionate şi coerente, decurgînd din esenţa sistemului – aşa cum se concretizează el prin structura funcţională din uzul respectivei clase socio-culturale (Ivănescu, 1948).
>
> La nivel naţional, aceste modalităţi de creare a aspectului literar devin tot mai pregnante, iar principiile şi factorii determinanţi dobîndesc relief. Deosebirea care apare aici este că norma regională care, cumva, a reuşit să îşi învingă concurenţii, este supusă unor tipuri noi de presiuni întrucît este propusă spre adoptare comunităţilor lipsite de acest aspect sau celor care şi-au edificat unul propriu. Chestiunea nu mai este una de luptă în plan exclusiv sinstratic, ci şi sintopic. De aceea, cu toate că, în general, aspectul literar este rezultatul unei selecţii operate asupra unei variante geografice, contactele[5] cu membrii celorlalte comunităţi pot aduce cu sine propunerea de elemente dinspre acele variante geografice ale aceleiaşi limbi naţionale, la care se adaugă în mod obligatoriu elemente (modele) împrumutate din alte limbi de cultură, cel mai adesea mai exersate sub aspectul construcţiei şi utilizării acestui tip de normă (Ivănescu, 1945; Gafton, 2014b).

Aspectul literar iniţiază şi contribuie la conceptualizarea şi exprimarea – în forme unitar şi coerent structurate – a anumitor produse şi conţinuturi intelectuale şi artistice oglindind trăsăturile sociale, mental-conceptuale şi aspiraţionale ale categoriilor socio-culturale care îl practică. În general acestea sînt caracteristice culturii elaborate, decurg din eforturi conştient orientate – elaborarea conştientă şi principial raţională fiind esenţa şi caracteristica fundamentală a aspectului cult – şi

[5] Contactele nu se petrec la nivelul aspectelor limbii, ci la cel al indivizilor. Unii dintre aceştia nu aparţin de norma lingvistică de la baza aspectului literar, dar ca urmare a prestigiului dobîndit, pot propune cu succes elemente compatibile cu norma, mai cu seamă în perioadele de formare sau de plasticitate a aspectului literar (cf. Gafton, 2014b).

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

contribuie la edificarea fiinţei umane ca fiinţă cultural-spirituală, implicit la un nou tip de ierarhizare socială. Prin faptul că are a servi exprimării unei realităţi şi împlinirii anumitor necesităţi socio-culturale şi funcţionale – întocmai precum fiinţa care construieşte acest instrument – aspectul literar tinde să iasă de sub imperiul determinismului natural şi să se plaseze în zona unui determinism socio-cultural[6].

5. Norma lingvistică – temei al normei literare. Cu toate acestea, în procesul său de edificare, aspectul literar nu are a se rupe şi a se separa complet de cel comun, din a cărei substanţă, de altfel, se nutreşte şi creşte material şi structural. În principiu, aspectul comun este primar şi natural[7], dimpreună cu norma lingvistică decurgînd direct din actul lingvistic natural şi în acelaşi chip relaţionînd cu sistemul, aspectul cultural fiind secundar şi prelucrător; fiecare este generat de nevoi diferite şi adaptat respectivelor nevoi.

> Punctul de plecare este întotdeauna natural, evoluţiile ulterioare decurgînd din rafinarea naturii cu ajutorul unor instrumente, şi ele rezultat al rafinării instrumentelor primare. Din această perspectivă se observă că limba literară nu este o supranormă sau rezultatul unei selecţii supradialectale, ori un dat suprafiresc, ci doar rezultanta selecţionării graiului care le-a învins pe celelalte sau care li s-a impus cumva. Deoarece diferitele comunităţi geografice ale unei limbi naţionale au aceeaşi bază lingvistică şi împărtăşesc doar parţial aceeaşi evoluţie lingvistică, cel mai firesc lucru este ca elementele potrivite pentru o normă literară să fie cele distribuite la nivelul tuturor sau al mai multor astfel de graiuri (subdialecte, dialecte, sau oricum ar fi ele considerate şi numite, relativa autonomie istorică fiind elementul definitoriu). De asemenea, dacă literatura produsă într-unul dintre acele graiuri a fost constant superioară celei produse de graiul care a reuşit să se impună prin mijloace politice, economice etc. (deci în circumstanţe care, nobile în alt plan, nu reprezintă mai mult decît un accident în cel lingvistic, o întîmplare, un element

[6] În fapt, precum alte realităţi umane care au dobîndit caracteristici sociale, limba este în primul rînd un instrument de ierarhizare socială, abia apoi şi adiacent unul de creaţie şi exprimare cultural-intelectuală. După cum socializarea, la care limba a contribuit din plin, implică ierarhizare, tot astfel limba se manifestă şi se desfăşoară pe nivele de competenţă, diferenţiind membrii în clase, în funcţie de exerciţiul capacităţilor lor de asimilare, stăpînire şi mînuire a limbii (Glessgen, 2014).

[7] Prin însăşi natura ei de instrument cult, creat de fiinţa umană, norma literară nu poate fi aspect primar, care, de pildă, să fie învăţat direct de către copii. Cineva poate încerca acest lucru – aşa cum poate încerca să-l înveţe pe propriul copil o limbă inventată, una cu forme avînd asignate alte sensuri decît cele curente, o limbă verlan sau orice fel de aberaţie. Dincolo de multele rezultate care se pot imagina, în cazul unei rupturi precum cea dată de deprinderea normei literare ca primă formă de manifestare lingvistică, este aproape sigur că nefericiţii cobai vor tinde la un moment dat să îşi construiască o normă literară avînd la bază propria lor normă lingvistică şi ar plasa norma lingvistică pe care ar auzi-o în jur şi pe vorbitorii ei pe treapta unui sociolect.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

> disturbator), este aproape sigur că multe dintre formele lingvistice propuse de cel dintîi vor fi superioare celor din norma dominantă. De aceea, în acest caz, *coerenţă internă a normei literare* devine doar o sintagmă lipsită de acoperire reală, cu atît mai mult cu cît coerenţa care trebuie avută în vedere este cea a limbii în ansamblu, nu a unui subprodus geografic al ei. În mod obişnuit, subprodusele îşi pot fi suficiente sieşi, dar nu pot acoperi cu adevărat nevoile întregului[8].

În această calitate, aspectul comun şi norma sa constituie furnizorul de material pentru orice modalitate de exprimare lingvistică, locul încercărilor şi al soluţiilor de moment, cel care, fecundat ulterior de influenţele dinspre norma literară, devine spaţiu şi aspect al interferenţelor cu aceasta. În felul acesta el obţine, pe de o parte, pregătirea necesară pentru a furniza în mod ajustat material normei literare, de cealaltă, capacitatea de a păstra relaţia de apropiere cu aceea şi, eventual, de a evolua prin acomodare în siajul proceselor ascensionale ale aceleia.

Precum însuşi graiul delimitat istorico-geografic, pe a cărui bază se constituie aspectul literar – şi precum orice formă de existenţă biologică, socială etc. –, acesta funcţionează prin intermediul principiilor *consuetudo*, *uetustas*, *auctoritas*.

Preocupîndu-se de îngrijirea şi de cultivarea limbii devenite instrument de edificare a unei culturi dimpreună cu fiinţa umană complexă care produce, dezvoltă şi foloseşte acea cultură, şi care este capabilă să instituie un proces de coevoluţie între gîndirea superioară şi o limbă aptă să o exprime, vorbitorul cult se supune autorităţii uzului pe care îl avusese strămoşul înţelept – valorificînd, ca pe un suport organic, zestrea constituită de structura funcţională existentă şi viabilă – şi se acomodează la cerinţele realităţii reflectate de uzul contemporanului înţelept – trecînd cu eficienţă în act virtualităţile zestrei cultural-lingvistice prin: a) ajustarea acomodată a capacităţilor reale ale acesteia, b) continuarea procesului de dezvoltare a valenţelor ei, c) utilizarea posibilităţilor creative apărute la intersecţia funcţionării instrumentului cu cerinţele realităţii.

Axa diacronică *uetustas-auctoritas* are în vedere continuitatea – sub aspectul coerenţei interne – a aspectului literar, participarea tuturor învăţaţilor la fondarea, continuarea şi adaptarea normei la realitatea pe care a o cuprinde, înţelege şi exprimă. Procesul acesta este străbătut de *consuetudo*, factorul care are dublul rol de a asigura inerţiile atunci cînd norma se desfăşoară pe căi proprii, dar şi de a detensiona fiinţa umană în devenirea ei culturală, prin adoptarea inovaţiilor adaptative.

> Capacitatea de a vorbi este naturală (o calitate inerentă omului), iar natura domină prin deprindere (*consuetudo*), comunitatea amprentînd limba. Forţa deprinderii şi perpetuitatea ei generează vechime (*uetustas*), care este ajustată în

[8] În cazul limbii italiene sau al celei germane, lucrul acesta s-a petrecut doar aparent, decalajul dintre produsele unui grai sau valoarea lor de circulaţie şi rezultantele celorlalte graiuri fiind copleşitor.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

> funcţie de nevoile comunicării sociale prin instrumentul autorităţii acţionat de prestigiu şi alte forţe sociale[9] (*auctoritas*). Socialitatea biologico-naturală, aşadar, precum în cazul oricărei aglomerări de organisme, cere şi impune apelul la capacităţile repetitive generatoare de deprindere, cu rezultate fixate în conjuncţie cu tradiţia şi ajustate prin forţa generată de inegalitatea dintre indivizi.
> Rafinarea capacităţii de a vorbi, în conformitate cu anumite cerinţe de organizare socială superioară urmează instrucţiei şi educaţiei, are la bază şi se referă la acte întemeiate pe exersarea, învăţarea şi împlinirea unor norme şi, practic, derivă din mize de ordin social, date de o socialitate de tip cultural. De aceea, la acest nivel, cei trei factori nu mai acţionează în mod natural, ci orientaţi de scopuri raţionate.

Deosebirea capitală şi definitorie a aspectului cultivat al limbii de cel comun este reprezentată de principiul *ratio*, coordonatorul suprem, elementul ce are în vedere principiile pe care se edifică norma literară, adecvarea tuturor factorilor la realitatea cerută de instrument, în relaţie cu cerinţe de ordin socio-cultural din care decurge o astfel de nevoie. Fără a lipsi cu desăvîrşire de la nivelul normei lingvistice, acolo acţiunea raţiunii este datoare mai degrabă unui determinism natural decît unuia cultural, raţionat şi activ în virtutea unor finalităţi care au în vedere desăvîrşirea instrumentului, în direcţia împlinirii tot mai depline a scopurilor cărora acesta le slujeşte. La nivel cult, acţiunea principiului raţional nu anulează participarea celorlalte trei, dar o dozează, o modulează şi o călăuzeşte. Scoţînd limba de sub imperiul determinismului natural, *ratio*, devenit principiu, orientează modalităţile concrete în care se petrece continua edificare şi evoluţie a aspectului literar.

Scoaterea aspectului cult de sub influenţa determinismului natural şi trecerea sa sub autoritatea raţională şi iluminată a omului instruit – apt să-şi edifice un limbaj bazat pe norme raţionate, rezultat al structurării unor principii, în coerenţă cu spiritul limbii şi cu modalităţile de conceptualizare şi exprimare superioară a realităţii – indică o concepţie în cadrele căreia uzul literar decurge din conjuncţia şi convergenţa cvasidemocratică a uzurilor raţionate ale învăţaţilor, sub a căror supraveghere avizată se produce dezvoltarea instrumentului *normă literară*. Vorbirea rămîne furnizorul de material şi de posibilităţi, raţiunea devenind factorul modelator prin care instrumentul numit *aspect cult* se edifică sub imperiul anumitor principii. Acestea armonizează spiritul limbii cu nevoile de exprimare superioară, iar obişnuinţa – componentă naturală, însă cenzurată de raţiune şi supusă autorităţii –, are rolul de a asuma, a fixa şi a prezerva ceea ce uzul astfel creat reţine şi conţine.

> Lipsit de capacitatea de a prevedea modalităţile concrete şi particulare în care vor evolua societatea (sub aspect cultural, ştiinţific, artistic, mentalitar etc.), limba

[9] Acțiunea lor poate reprezenta un efort obiectiv, dar și unul plecat din resorturi puternic subiective.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

comună, limba literară, şi neputînd în mod obiectiv a face deducţii cu privire la nevoile viitorului, nici chiar ilustrul învăţat nu este chemat să traseze căile evolutive ale viitorului şi să-i prezică şi dicteze acestuia comportamentele. Servind înţelegerii şi comunicării realităţii, norma literară îşi urmăreşte totodată scopurile prin intermediul vorbitorilor ei, animaţi de principiile şi nevoile acesteia, cel care normează neavînd decît a aplica întocmai şi neabătut acele principii. Nefiind cunoaşterea viitorului accesibilă omului, orice gînd intervenţionist sau care ar vrea să orienteze, să determine viitorul conform felului în care este acesta imaginat de înţelepţii prezentului este în mod necesar şi implicit sortit invalidării, după cum o arată recomandările previzionare ale lui T. Maiorescu, construcţiile imaginative ale lui H. Tiktin şi numeroase alte erori de perspectivă, datorate confuziei dintre stare şi devenire, dintre înţelegerea mecanismelor şi a principiilor universale şi acţiunea lor concretă în viitor, dintre măreţia fiinţei umane vremelnice şi nimicnicia celei veşnice. Astfel stînd lucrurile, ceea ce poate fi făcut este construirea în sincronie a unor structuri coerente cu cele pe care acestea se edifică, adică racordate la trecut, şi adecvate cerinţelor prezentului[10].

Prescripţiile destinate viitorului – adesea contravenind nu doar normei literare, dar şi celei lingvistice – pot produce stricăciuni cu efecte geometrice întrucît, urmate la

[10] Fiecare prezent este îndreptăţit să îşi construiască prezentul, obligaţia sa fiind doar de a o face în coerenţă organică cu trecutul şi lăsînd viitorului posibilitatea de a exista şi de a-şi face şi urma propriile opţiuni raţionate.

Observînd cu atenţie lucrurile, se înţelege că relaţia sincronie - diacronie revine la forma ei fizică, nemaisuşţinînd distincţia construită de percepţia umană a timpului (întrucît ţine de perspectiva observatorului uman, întotdeauna şi în mod inerent exterior modalităţilor de constituire a realităţii şi de desfăşurare a proceselor acesteia). Urmărind şi înţelegînd corect aceste modalităţi şi procese, limba, norma literară, precum orice altă realitate fizică, biologică, socială, mentală etc., se constituie prin travaliul sau întîmplarea momentului, acestuia aparţinîndu-i apariţia şi adăugarea la construcţie a elementului constitutiv şi funcţional. Pe de altă parte, privite retrospectiv, încheierea unui proces relativ complex sau stările de coerenţă sistemică pot fi deopotrivă socotite ca aparţinînd la o succesiune de momente, adică proprii unei etape, chiar dacă şi aceasta se încheie într-un anumit moment şi chiar dacă, pentru un interval mai lung de timp, şi aceasta reprezintă un moment. Mişcările şi procesele constitutive, aşadar, se petrec la nivel de moment, iar actele pe care acestea le constituie pot fi văzute la nivel de etapă, rezultatele (mereu parţiale) putînd fi privite ca efecte ale mişcării articulate a momentelor – constituind intervale de timp largi, comparativ cu viaţa individului, a comunităţii regionale sau a celei naţionale.

În acelaşi chip, funcţionarea realităţii se petrece în mod eficient clipă de clipă, dar şi de la o etapă la alta. Fiind construcţia edificiului un proces mereu activ, cu rezultate ce pot apărea atît imediat, cît şi în timp, din această coerenţă organică decurge în mod natural cea fiziologică, respectivul organism fiind funcţional atît în planul prezentului, cît şi în cel al relaţiei cu trecutul. În fapt, totul se petrece în timp, nimic nu se constituie şi nu funcţionează exclusiv într-un moment sau exclusiv în succesiunea închegată a mai multor momente (Philippide, 1894).

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

nivelul contemporaneității, pot deveni precedente sau repere dereglate pentru uzuri și reguli la nivelul viitorului (Philippide, 1984).

Datorită caracterului ei de instrument complex și de realitate contributoare la cultură, la gîndire și la edificarea ființei umane, norma literară necesită un proces elaborat de învățare și este mai curînd domeniul conformității, nu al libertății, vorbitorul avînd mai degrabă a o reproduce decît a o recrea. De aceea, caracterul cultural al ființei umane nu vine din și nu semnifică pur și simplu modificarea naturii în sensul propriilor nevoi – viul fiind parte a naturii –, ci crearea, în cadrele naturii, a unor instrumente care să-i împlinească acele nevoi și, mai cu seamă, ajustarea și controlul nevoilor la limitele generate de conjuncția dintre posibilitățile oferite de natură și armonia relației dintre forța instrumentului și capacitatea omului de a-l utiliza și stăpîni.

6. Principiile normării. Aspectul comun al limbii are drept principală menire asigurarea comunicării conținuturilor, atitudinilor etc., curente la nivelul comunității eterogene și naturale împreună cu care evoluează. De aceea, norma sa decurge din realizările vorbirii naturale, reciproc ajustate în cadrul procesului interacțiunii lingvistice din sînul comunității, aflate în acord cu esența și virtualitățile sistemului și în relație cu necesitățile de comunicare ale comunității și cu unele[11] nevoi ale instrumentului.

Cunoștințele științifice, trăirile, conștientizările și atitudinile, morale, sociale, cultural-spirituale și artistice pe care are a le purta și exprima acest aspect și la a căror constituire, definire și evoluție participă nu decurg din simpla observare și orînduire naturală a realității, ci sînt consecința aplicării nuanțate a unor procese cognitive complexe. De aceea, norma literară este un instrument prin care ființa umană instruită și educată își dobîndește și exprimă știința, cultura, civilitatea mentalitatea etc. Acest instrument – constituit în vederea atingerii unor scopuri care altfel nu pot fi atinse – este rezultanta aplicării unor principii care guvernează atît constituirea și funcționarea normei literare, cît și ajustarea ei la dinamica și la nevoile realității sociale pe care o servește[12].

Ca efect al unor procese prin care rezultatele parțiale[13] ale evoluției limbii sînt selectate și armonizate în cadrul unui proces rezonabil, în vederea edificării unui

[11] Nevoile instrumentului sînt inferioare ca rang celor de comunicare ale comunității, important fiind ca instrumentul să fie apt de a servi nevoile de comunicare ale acesteia și de a îndeplini cerințele în vederea cărora s-a constituit; uneori, însă, indivizii le pot ceda.

[12] Fiind creație umană, ea reflectă totodată nivelul de dezvoltare a ființei umane, deținătoare a acestui instrument de cunoaștere și exprimare a realității, și de autoformare a ființei umane.

[13] Precum în nivelul tuturor elementelor și aspectelor realității, la nivelul produsului lingvistic, de asemenea, totul este parțial, vremelnic, întotdeauna și niciodată pe deplin format și funcțional (Philippide, 1894); a se vedea și nota 10.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

instrument lingvistic superior, aspectul literar se construieşte, funcţionează şi evoluează prin intermediul şi în baza unor norme temeinicite pe principii.

În acest context, una dintre mizele normelor este de a (se) feri de înglobarea aleatoriului vorbirii, a accidentului, a discontinuităţii, a incoerenţei, prin selecţie căutînd structurile şi arhitectura proprii sistemului, şi ordinea principială, care decurg din rolul social al normei, spre a obţine claritate, precizie, concizie, eventual eleganţă, adică modalităţi superioare de exprimare a unor conţinuturi decurgînd din procese mentale şi psihice complexe.

Cu toate că, precum norma lingvistică a comunităţii, norma literară este relaţionată cu sistemul înţeles ca rezultantă a evoluţiei istorice a limbii – căruia are a i se supune –, şi cu vorbirea – pe care are a o disciplina –, dincolo de presiunile realităţii sincronice şi vremelnice ale normei lingvistice şi, eventual, de solicitările sistemului astfel ajustat, norma cultivată are a le împlini pe cele ce satisfac necesitatea continuităţii diacronice, deoarece aspectul literar există realmente ca atare doar dacă se edifică în modalităţi coerente, conforme principiilor care l-au generat şi îl susţin. Avînd a se confrunta cu puternicele influenţe gravitaţionale dinspre o vorbire dinamică şi cele slabe ale unui sistem interesat mai degrabă de respectarea unor cadre largi, relativ suple şi ajustabile sub presiunile unei vorbiri creatoare, norma literară îşi poate păstra integritatea structurală şi adevărata menire funcţională – adică existenţa reală – doar dacă este puternic ancorată pe principii trainice care decurg din însăşi esenţa sistemului. Spre deosebire de norma lingvistică, cea literară nu are a se constitui din însăilări, ca răspuns la cerinţe sincronice cu aparenţă imediată, spre a colporta procese mentale şi psihice inferioare, ci din aşezarea de pietre în zid, spre a cuprinde realitatea prin înţelegere superioară. Întrucît norma literară este un construct ce reflectă şi susţine procesele mentale şi psihice în şi de-a lungul evoluţiei lor, adevăratele elemente constitutive ale ei nu sînt cele de folosinţă limitată sau care au trăsătura *novitas*, ci acelea cu capacitatea de a dobîndi *uetustas*. Sub acest aspect, colaborarea cu vorbirea este imperioasă, acesta fiind atît terenul de exerciţiu şi încercare, cît şi locul în care cele două norme îşi pot păstra distanţa rezonabilă, care nu trebuie să fie alienantă nici pentru una, nici pentru cealaltă.

> Din caracterul esenţialmente diacronic al sistemului decurg identitatea acestuia cu sine şi în raport cu alte sisteme, existenţa sa reală – dată de coerenţa sa şi de capacitatea sa de continuitate. O succesiune de sincronii nu este doar o absurditate logică şi un nonsens, ci şi o imposibilitate în planul realităţii întrucît nu are nici un fel de valoare şi de utilitate în cadrele de dezvoltare proprii unei fiinţe edificate datorită comunicării colaborative, a evoluţiei prin continuitate, a punerii în comun – în cadrele aceleiaşi generaţii, dar şi de-a lungul acestora – a cunoştinţelor şi descoperirilor. Desigur, într-un sens, totul se petrece la nivelul momentului, includiv apariţia şi o primă validare, abia coerenţa şi convergenţa acţiunilor aducînd rezultate ce pot fi privite ca efecte diacronice. Precum în cazul

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

> vieţii altor entităţi, realitatea limbii comune o constituie curgerea. În cadrul acesteia, observaţia şi analiza sincronică poate evidenţia o înlănţuire de momente în cadrul unei etape, moment al unui şir diacronic. În devenirea lor, în cadrul şirului, momentele şi etapele oscilează, interacţionează, evoluează – conformîndu-se şi abătîndu-se la şi de la seturile de principii autogenerate prin chiar acel exerciţiu.
>
> Pentru aspectul literar, dezideratul îl constituie un şir diacronic în care momentele şi etapele evoluează autoreproducîndu-se coerent, creînd şi crescînd în modalităţi conforme şirului, axei centrale, în deplină coerenţă cu ordinea şi potenţialităţile interne ale acesteia. De aceea, procesele normării implică adecvarea formelor şi a uzurilor la coerenţa sistemică. Cerinţele organice, adică în timp constituite, ale sistemului impun ca elementele acestuia să existe şi să funcţioneze în cadrul sistemului, iar nu alături de el, să se supună regulilor sistemului şi subregulilor normei literare (cele care trăiesc alături de sistem şi nu i se supun constituind un pericol pentru coerenţa şi identitatea acestuia).

Între stabilitatea sistemului şi variabilitatea vorbirii, norma este o articulaţie, un intermediar conservativ orientat de funcţiile instrumentului de comunicare. Prin normă, sistemul îşi impune şi îşi pune în act legile generale şi se adaptează structurilor social-lingvistice sincronice, împlinindu-şi existenţa. Mai mult decît în cazul normei lingvistice, în cel al normei literare, se asigură astfel continuitatea, reglarea vorbirii în sincronie, dar în relaţie şi în acord organic cu diacronia. Totodată, fiind în slujba sistemului – a cărui dinamică se află în plan îndepărtat faţă de cea a normei şi mai îndepărtat decît cea a vorbirii – modificările cu caracter imperios cărora norma li se supune, trebuie să fie conforme structurilor permise de sistem şi cu principiile pe a căror bază ea se constituie, acestea decurgînd parţial tot din structurile intime ale sistemului.

7. Friabilitatea concretului. În cazul normei literare, fie că este vorba despre creaţii interne, despre împrumuturi dintr-o normă cultă paralelă ori despre efectul contactelor cu norma comună, necesitatea supunerii oricăror tentaţii şi oferte cerinţelor sau permisiunilor sistemului şi principiilor pe care este clădită norma literară, evitînd orientarea dată de tendinţele intrinseci ale normei lingvistice, este fundamentală. Fiind un produs generat de nevoi socio-culturale, norma literară nu poate exista ca atare decît asumîndu-şi modalităţi proprii de construcţie şi de exprimare, supunîndu-şi creşterea, evoluţia şi funcţionarea la principiile ce decurg din interpretarea raţionalizată a structurii funcţionale diacronice a sistemului, în acord cu dezideratele ei funcţionale. Implantarea sau / şi naturalizarea oricărui element trebuie să aibă în vedere şi să se refere la materialul capabil de a deveni purtător ale sevelor sistemului, în măsură să garanteze că acela poate deveni parte integrantă a organismului purtător al nivelului înalt de cuprindere a realităţii şi creator al valorilor culte. Este lipsită de importanţă valoarea sau funcţionalitatea unei structuri împrumutate în aspectul sau limba din care provine, ori a unei creaţii proprii, dacă acestea nu sînt apte să participe la întreg, adică să servească

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

normei în care pătrunde şi căreia are a i se supune. De aceea, urmînd adaptării, adoptarea creaţiilor şi a împrumuturilor are sens numai dacă este impusă de completarea armonioasă şi benefică a sistemului, lucru ce nu se poate petrece atunci cînd miza este creaţia şi împrumutul în sine, izolate de sistemul diacronic (Philippide, 1984) şi indiferente la scopurile pentru care norma existentă şi are a le împlini.

7.1. O situaţie nedorită este dată de cedarea normei literare în faţa tendinţelor vorbirii comune, eventual susţinută de pseudoraţionamente[14].

Verbele conjugării I, de pildă, de tip *a cînta* (inclusiv cele atmosferice: *a fulgera, a tuna*), prezintă desinenţa *ă* la persoana a III-a singular a indicativului prezent (*cîntă*, *fulgeră*, *tună*) şi *e* la aceeaşi persoană a conjunctivului prezent (*să cînte*, *să fulgere*, *să tune*), morfemul discontinuu de conjunctiv fiind redundant (datorită opoziţiei desinenţiale, aici se poate spune *cînte, fulgere, tune*)[15]. Cu toate acestea, în cazul verbului *a ploua*, particularitatea şi jocul desinenţial sînt încălcate prin recomandarea *să plouă* şi nu *să ploaie*.

Dacă motivaţia confuziei cu substantivul nu poate fi privită cu seriozitate, cealaltă, legată de posibilele forme din latina populară, deşi aparent ingenioasă şi întemeiată, contravine principiilor de la baza unei norme literare, în fapt trădînd o idiosincrasie regională şi de grai, generată de obişnuinţa de tip natural. Aplicînd metoda falsei ipoteze şi acceptînd că ultima explicaţie (care trebuie demonstrată şi argumentată pe calea dialectologiei istorice) ar fi în măsură să justifice cauzele pentru care într-o zonă a teritoriului dacoromân a putut apărea o anumită formă (*să plouă*), rămîne de justificat introducerea acestei forme în rîndul celor literare şi recomandarea în consecinţă. În acea poziţie a sistemului, simetria, ordinea paradigmatică şi evoluţia sistemului impun forma *să ploaie*. Avînd în vedere faptul că respectiva formă există, că nu este o creaţie aberantă, ulterioară, asistemică, idiosincretică, regională, de tip natural, precum concurenta ei, nimic nu poate fi mai firesc decît respectarea simetriilor sistemului şi utilizarea formei care, în deplin acord cu principiile normei literare, ar trebui să ocupe de drept acel loc al paradigmei[16].

Cazul acesta arată ce se petrece atunci cînd construcţia normei literare nu se află în coerenţă cu principiile pe care ar trebui să se întemeieze, ci depinde de

[14] Născocirea de motivaţii, invenţia regulilor cu aparenţe justificate sau, la momentul necesar, aducerea în discuţie a altor principii care să justifice o opţiune incoerentă (aparent coerentă, supusă unor mize), atotoconvingătoarea analogie greşită sînt cele mai active mijloace şi instrumente, însă nu aceasta este calea pe care norma literară are a se edifica şi evolua.

[15] Conjunctivul prezent este modul şi timpul care poate împrumuta forme indicativului prezent.

[16] În acelaşi chip, pe bună dreptate se consideră ca neconforme normei liteare formele inculte *să cîntă*, *să fulgeră*, *să tună*.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

intervenţiile generate de acţiunea altor mize, de care norma literară ar trebui să fie străină[17].

7.2. Graiul popular de la baza normei literare dominatoare poate avea o forţă atît de mare asupra vorbitorilor care îi aparţin – deşi se pesupune că practică norma cultă (sau chiar contribuie şi veghează la facerea şi respectarea ei) – încît formele acestuia sînt cele care se impun normei literare, iar nu formele validate de evoluţia istorică a limbii şi în conformitate cu principii de rang cultural. Lucrul acesta arată şi că vorbitorul, oricît de cult, poate rămîne grevat de particularităţile graiului de apartenenţă (Iordan, 1943), deci factorul biologic este mai puternic decît cel socio-cultural[18].

Astfel de situaţii sînt reprezentate de forme precum *băşică*, *seamă*, *zeamă*.

Băşică ar trebui să fie urmaşul lat. *vesica*, întocmai cum *cămaşă* este urmaşul lat. *camisia*. Aceste două forme conţin cîte două contexte velarizante, în aceeaşi ordine, deşi în poziţii diferite. Primele două silabe din *vesica*, precum ultimele două din *camisia*, constituie contexte velarizante, prin intermediul labialelor, apoi al şuierătoarelor. Velarizarea prin labiale este condiţionată, ea neputîndu-se petrece dacă în silaba următoare există vocala *e* sau *i* ori vreun sunet muiat. Velarizarea prin şuierătoare nu este condiţionată de natura sunetului din silaba următoare, ceea ce face ca în astfel de contexte velarizările să se petreacă mai întîi după şuierătoare şi abia apoi după labiale, altă ordine fiind o imposibilitate.

La un moment dat, aşadar, în limba română se petrec evoluţii precum: *beşică* > *beşîcă*, *cămeaşe* > *căme(a)şă*. Abia această etapă permite velarizarea prin labiale: *beşîcă* > *băşîcă* şi *căme(a)şă* > *cămaşă*. Existenţa lui *cămaşă* arată fără dubiu că în astfel de contexte fenomenul velarizării a ajuns pînă la capăt. Deşi contextele fonetice ale celor două forme sînt identice, urmaşul lui *vesica* nu este acceptat în

[17] Nu este de uitat nici pseudoargumentul care are în vedere o analogie cu verbul *a oua*, a cărui formă de conjunctiv este *să (se) ouă*, nu **să (se) oaie*. Privind lucrurile strict din punctul de vedere al unei norme consecvente, cu paradigme coerente, în acest caz, de asemenea, forma corectă este cea de-a doua. Totuşi, avînd în vedere că întîmplarea face ca fluxul sonor rezultat în urma evoluţiei fonetice a formelor să fi condus la două cuvinte omonime, din care unul se referă la embrion (deşi, la nivelul la care discutăm, cel mai des gîndul merge către embrionul unei păsări), celălalt la un mamifer, apropiere care poate fi deconcertantă, cu inerentele efecte, se poate concede o astfel de modificare. În acest caz, însă, avem a face cu o situaţie în care, datorită inevitabilei şi constantei suprapuneri mentale a celor două sensuri, procedeul evitării disonanţei prin adoptarea desinenţei de conjunctiv de la altă conjugare poate fi adoptat şi de norma literară – dar nu datorită confuziei sau pentru că paradigmele pot fi schimbate după cum simte vorbitorul supus graiului, ci întrucît disonanta asociere mentală este în mod constant inevitabilă.

[18] Acest lucru nu trebuie privit ca un dat inexorabil şi ineluctabil, ci ca un dat a cărui modificare solicită eforturi, ce nu pot avea succes decît dacă sînt însoţite de nivele ridicate de competenţă şi responsabilitate.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

norma literară cu forma corespondentă lui *cămaşă*, şi anume *băşîcă*, ci cu una aberantă: *băşica*.

Probabil că aceasta rezultă dintr-o regresiune petrecută în vreun grai popular, ca urmare a tendinţei populare de acolo de a evita velara în anumite poziţii (desigur, evitarea nu se face înainte de apariţia acesteia, limba nefuncţionînd astfel, ci abia după, prin regresiune). De cealaltă parte însă, învăţatul care contribuie la obţinerea unei norme culte selecţionate, întemeiate pe realitatea diacronică, respectînd regularitatea paradigmatică la nivel de forme şi de sistem, mai ales cînd acest lucru nu contravine principiilor funcţionale ale normei literare (ci dimpotrivă, le împlineşte), nu poate trece peste faptul că *e* din prima silabă a lui *băşică* nu se putea nicicum velariza dacă, mai întîi, lucrul acesta nu s-ar petrecut cu *i* din silaba următoare.

Între cele două forme recomandate (*băşică* şi *cămaşă*) nu există coerenţă sau vreo relaţie istorică întemeiată pe sistemul fonetic al limbii, ci ruptură, cea dintîi contravenind în mod flagrant legilor evolutive ale sistemului şi principiilor care călăuzesc formarea normei literare. Întrucît este imposibil ca *băşică* să-şi datoreze existenţa evoluţiilor sistemului fonetic, precum şi implicaţiei că validarea acesteia solicită prezentarea motivelor raţionale pentru care norma literară ar trebui să accepte cîteodată o velară după labiale, dar nu şi după şuierătoare, trebuie observat că o astfel de formă apărută prin regresiune poate fi acceptată în orice normă, unde poate fi justificată oricum, dar nu poate fi privită cu seriozitate ca element de luat în seamă de către norma literară. Totodată, se cuvine observat că omologul perfect al lui *băşîcă*, avînd ambele velare, *cămaşă*, este acceptat ca atare de către norma literară.

> Dacă motivul pentru care nu se recomandă forma corespunzătoare lui *băşică*, şi anume *cămaşe* ţine de încadrarea acestuia în categoria *grijă*, *plajă*, *strajă* (nu *grije*, *plaje*, *straje*, adică, de data aceasta, vocale velare după şuierătoare, nu palatale), dar şi întîmplării că singura deosebire dintre *cămaşă* şi *băşică* este că, în *cămaşă*, velara şuierătoarei (cea care ajunge să permită velarizarea vocalei palatale de după labială) coincide cu desinenţa cuvîntului, care este feminin, de declinarea I, în *-ă*[19], atunci temeiurile sale arată modalitatea eronată şi defectuoasă în care se concepe construcţia normei literare. Trecînd peste faptul că valoarea desinenţială este un temei care nu lasă loc opţiunilor, este de remarcat că raţionamentul care pune pe primul loc analogia cu presupuşi afini şi trece în plan secund evoluţia fonetică, ignorînd inexistenţa istorică a formei promovate este profund incompatibil cu principiile de construcţie a unei norme culte.

[19] Dincolo, poziţia aceasta şi rolul aferent sînt asigurate de un *-ă* care nu are legătură cu grupurile silabice în discuţie.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

Dacă, din diferite motive subiective, uneori[20], velarele nu sînt de acceptat, soluţia care nu ar leza principiul diacronic şi care ar fi elegantă întrucît ar înlătura nu doar velarele presupus neplăcute unui grai, ci pe toate, ar fi întoarcerea la o formă revolută (*beşică*), dar care are marea legitimitate de a fi existat şi de a nu fi fost născocită în răspărul limbii.

Realitatea istorică a unor înlănţuiri ca lat. *vesīca* (*besica*) > rom. *beşică* > *beşîcă* > *băşîcă* şi lat. *camĭsia* (**camesia*) > rom. *căme*(*a*)*şă* > *cămaşă* indică, urmare a fenomenului de velarizare a lui *e* şi *i* precedaţi de *ş* (şi *j*), existenţa în paradigma muntenească a verbului *a şedea*, în mod concomitent, a unor forme ca *şăd* (< *şed* < **sied* < lat. *sĕdĕo*) şi *şade* (< *şeade* < **sede* < **siede* < lat. *sĕdet*), (*să*) *şadă* (> *şeadă*) (cf., pentru aceeaşi perioadă, lat. *sessus* > **şes* > *şăs*; dar şi cazul lat. *sĕptem* > *şeapte* > *şapte*). Cînd, după mijlocul secolului al XVI-lea şi mai ales după 1600, se manifestă în sud preferinţa pentru rostirea cu şuierătoarea muiată, iar formele ce fuseseră pînă atunci obişnuite sînt împinse înspre nord, *şăd* „revine” la *şed*, cum se întîmplă în celelalte cazuri cu structură fonetică asemănătoare. Nu însă şi *şade*, care intră, din punctul de vedere al tratamentului consoanei şuierătoare, în categoria formelor cu *ş* sau *j* înainte de *e* în poziţie moale, alături de *greşale*, *grijaşte*, *slujaşte*, *şapte*, *şarpe* etc.

Înclinat spre urmărirea unor tipare şi găsind un punct de stabilitate în ele, vorbitorul emendează la un moment dat paradigma, prin analogie, ignorant la ce este justificat şi ce nu, din perspectiva evoluţiei fonetice. În acest caz, privilegiind criteriul diacronic şi o anumită arie lingvistică, legiuitorul are dreptate să impună în normă forma *şade* (pers. 3 sg.), nu *şede* (obţinută aici prin aplicarea unei judecăţi contextuale imediate a lui *-a-* ca fiind aberant între celelalte cinci forme verbale de indicativ prezent cu *-e-*!), deşi ar fi fost la fel de îndreptăţit dacă s-ar fi oprit asupra modelului mai vechi (şi nordic), cu *-e-* (sau *-ea-*) etimologic, înregistrat în texte pînă către sfîrşitul epocii vechi. Desigur, într-un asemenea scenariu, principiul coerenţei ar fi determinat ridicarea la statutul de normă a formelor *jele*, *şepte*, *şerpe* etc., fireşti în sistem. Selectînd paradigma muntenească (ce apare însă ca rezultat a două forţe acţionînd concomitent), i se creează observatorului obiectiv o anumită aşteptare, care merge în direcţia aprecierii drept *corecte* a formelor ca *greşaşte*, *grijaşte*, *sfîrşaşte*, *slujaşte*. Or, aceasta nu este împlinită.

În cazul lui *a aşeza* (< lat. *ad-sedĭare*), pentru păstrarea rostirii dure a fricativei în forma *aşază* (pers. 3 sg.) lipseşte justificarea reprezentată de prezenţa unui *-e-* în silaba următoare. Adoptarea în normă a paradigmei cu *-ş-* muiat predispune

[20] Una dintre trăsăturile fundamentale şi caracteristice în cel mai înalt grad sistemului fonetic românesc este velaritatea. Absolut toate consoanele româneşti, pînă şi africatele, au capacitatea de a velariza vocalele palatale care le urmează şi, cu o intensitate variabilă în plan spaţio-temporal, acest fenomen chiar se petrece (Philippide, 1928).

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

vorbitorul la selectarea în continuare din sistem a formei muiate şi pentru pers. 3 sg.: *aşează*.

Grăitoare sînt şi situaţii precum cele date de formele: *seamă*, *zeamă*, *seară*.

Rom. *seamă* provine din magh. *szám*, forma cu care acesta a intrat în limbă şi care a circulat multă vreme fiind *samă*. Apariţia lui *seamă* este rezultat al unei false regresiuni, operate spre a evita o inexistentă velarizare, în acest cuvînt neexistînd vreodată un *e* care să se diftongheze şi, eventual, care să se velarizeze, precum în **seră* > *seară* > *sară*, de pildă. Întrucît forma în sine nu putea dobîndi un diftong *ea*, *samă* nu trebuia tratat precum *sară*, deci norma literară nu avea motive de a selecta dintr-un grai o formă neatestată istoric, rezultat al unei încadrări greşite şi care a dus la un rezultat forţat.

Astfel de situaţii pot fi obişnuite la nivelul normei lingvistice – unde vorbitorii care operează asupra limbii nu au cunoştinţe de istorie a limbii, ci doar intuiţii şi acţiuni analogice, unde coerenţa internă a normei atîrnă de un compromis relativ labil şi unde vorbitorii nu sînt interesaţi de normarea propriu-zisă –, prezenţa lor în norma literară – unde determinismul cultural-raţional îşi extrage formele din realitatea istorică a limbii şi din principiile raţionale cerute de scopurile unui astfel de aspect – fiind semn al unei construcţii defectuoase a acesteia, datorate, în primul rînd, ignorării temeiului diacronic. Dincolo de greşeala în sine, în acest fel se constituie precedente generatoare de efecte multiple, cu atît mai mult cu cît cauzele nu au legătură cu buna şi reala cunoaştere a foneticii istorice, ci cu mizele convertirii formelor sistemului la formele unei norme regionale, cu efectul modelării celor dintîi în chipul celor din urmă.

Mai puţin grave decît precedentele – a căror gravitate este atît de mare încît subminează încrederea în competenţa celor care hotărăsc normele şi în capacitatea lor de a purta responsabilitatea unei autorităţi înţelepte – sînt cazuri precum *zeamă* şi *seară*.

Fie că provine din latina populară, fie că provine din greacă, rom. *zeamă* are ca punct de plecare forma *zema*. Chiar acceptînd la rigoare că după diftongare (*zeamă*) nu s-a mai produs velarizarea semivocalei şi contragerea (*zamă*) decît în unele regiuni (nordice şi în zone din Oltenia), avînd în vedere că opţiunea şi hotărîrea pentru *zeamă* şi nu pentru *zamă* priveşte aspectul cult, îngrijit, selecţionat şi normat pe principii istorice deduse în mod raţionat – nu pe cel comun şi neîngrijit, modulat de preferinţe şi reacţii parohiale –, era concordant cu principiile de bază ale aspectului cult ca această opţiune să urmeze unor raţionamente, să se întemeieze pe principii urmărite în mod responsabil, şi absolut deloc în concordanţă cu obişnuinţele date de particularităţile vreunui grai.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru *seară*, dar nu şi pentru urmaşul lat. *terra*. În fapt, evoluţiile au dus în mod firesc la *zamă*, *sară*, *ţară*, chiar dacă în anumite zone, s-a păstrat memoria formelor anterioare şi chiar dacă, unii indivizi încă foloseau formele anterioare, devenite arhaice.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

Nici în acest caz, însă, justificarea nu aduce coerenţa în sistem şi principialitatea în normă, întrucît evoluţia limbii recomandă deopotrivă forma *beşică* ca anterioară, revolută, arhaică.

Situaţiile de mai sus arată cum nu se poate mai bine că, în momentul neînţelegerii faptului că norma literară nu este un instrument de dominaţie socială, teritorială sau de alt fel, ci unul de edificare a unei fiinţe umane care are a înţelege realitatea în chip superior, caracterul grupului care girează norma literară o poate concepe în mod distorsiona(n)t, supus fiind presiunilor naturale dinspre particularităţile locale. Copleşit de presiunile propriului grai şi lipsit de capacitatea de a structura sau respecta principii edificate pe temeiuri culte şi de rang superior, spre a construi o normă în consecinţă, un astfel de grup rămîne prizonierul deprinderilor naturale care îl domină nemijlocit, vălul cultural-raţional pe care îl poartă fiind fals[21].

7.3. Aspectul literar poate fi afectat de vorbitorii cu oarecare autoritate sau poziţie de comunicatori dispuşi către prea marea apropiere de cutumele vorbirii comune şi nesocotirea principiilor raţionate. Întrucît norma este o articulaţie şi nicidecum un compromis, tendinţa de a confunda efortul de deprindere a normei literare şi de adaptare a acestuia la dinamica accentuată a societăţii şi a gîndirii cu un proces de comunizare a acesteia dăunează normei literare pînă către disoluţie. Fiind în natura oricărei realităţi, dificultăţile de deprindere constituie modalitatea acesteia de a-şi marca şi păstra identitatea structural-funcţională, accesul real la aceasta fiind asigurat de respectarea anumitor solicitări. Cerinţele pe care le impune norma pot fi refuzate de către vorbitori, caz în care ei rămîn în afara normei.

După cum organismele se răspîndesc într-un mediu şi chiar îl pot extinde, sau după cum sîngele poartă principiile nutritive la celulele organismului, tot astfel se răspîndesc structurile limbii. În general, norma literară constituie şi poartă marca socială necesară validării lingvistice a vorbitorilor, angrenaţi în mecanismele sociale stabilizatoare sau ascensionale (Gafton, 2014a). Unii vorbitori poartă mai bine elementele limbii şi au capacităţi mai mari de a le răspîndi şi impune, voit sau de la sine. Chiar şi atunci cînd norma literară este bine constituită, aşezată pe principii transparente, uşor de aplicat şi ferme, cînd reprezentanţii ei îi conferă funcţionalitate prin practici corecte şi prin autoritate incontestabilă, zonele sociale aflate în mişcare îşi au propriile centre de autoritate, dotate cu grade de autoritate

[21] Nici un grai sau normă lingvistică locală nu este deţinătorul cantităţii şi calităţii esenţiale şi absolute a istoriei sociale şi lingvistice a unui popor, cum nici comunitatea corespunzătoare nu este deţinătoarea exclusivă a teritoriului de formare a poporului respectiv. Esenţele originare şi dezvoltate istoric sînt relativ uniform răspîndite, doar procesul colaborativ, prin care fiecare element este socotit ca important şi indispensabil, fiind în măsură să conducă la constituirea unei unităţi reale, şi nicidecum hipertrofia şi impunerea arbitrară şi forţată a caracteristicilor uneia dintre comunităţile alcătuitoare.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

eficientă dincolo de respectivele zone. În plus, viteza de circulaţie a evoluat de la individul aflat într-o adunare, la cel de pe scenă, la cel din mass media, odată cu viteza crescînd şi forţa de impact, mai ales întrucît achiziţionarea normei literare necesită un efort oarecare, iar reprezentanţii acesteia au abandonat responsabilitatea de a conlucra la o normă literară adaptată condiţiilor generale ale dinamicii sociale[22]. În consecinţă, în măsura în care comunicatorul nu era cel potrivit au crescut şi stricăciunile efectelor.

Avînd pretenţia de a avea acces la normă, dar fără a face efortul însuşirii corecte a acesteia, vorbitorii o pot supune la distorsionări şi pervertiri, prin relativizarea regulilor, invenţia de reguli care ignoră principiile şi promovează tendinţele naturale ale vorbirii, false analogii, totul întemeiat pe comoditatea de a face compromisuri cu uzul comun. Cu toate că prin astfel de acţiuni, respectivii vorbitori rămîn tot în afara aspectului literar, acesta este grav ameninţat deoarece vorbitorii nu mai aleg să îl ignore şi să folosească norma pe care o stăpînesc (cea lingvistică), ci încearcă să-i modifice delicata structură.

Sub acest aspect, situaţiile de aici pot fi mai dăunătoare decît cele de sub **7.1.** deoarece au aparenţa unor cedări inofensive, în fapt fiind forme de tolerare a unui proces insidios de deturnare a normei literare de la principiile ei.

Aparent, situaţii precum *cearceaf* pentru *cearşaf*, *fierăstrău* pentru *ferăstrău*, *polologhie* pentru *poliloghie* etc. sau *corijent* pentru *corigent* rezultă din adecvarea fonetismelor străine la cerinţele sistemului. În fapt, ele decurg din operarea unor analogii greşite (în general aplicarea analogiei necesită o foarte bună cunoaştere a limbii sau, mai bine, a principiilor pe care se întemeiază aceasta), cu ignorarea factorului diacronic.

> Fie că pătrund în sistem pe calea aspectului literar, fie pe cea a aspectului comun, formele pot avea nevoie de o perioadă de adaptare – în funcţie de caracteristicile fluxului lor sonor. Dacă acomodarea dintre acestea şi sistem s-a produs, atunci rezultatul la care s-a ajuns (întocmai ori diferit de forma din momentul împrumutării) este compatibil cu sistemul. Respectiva formă va fi fixată ca atare şi poate intra în norma literară. Este posibil ca aceeaşi formă să existe întocmai şi în limba comună, dar comunitatea de forme sau fonetisme nu semnifică identitatea normelor[23]. De aceea, în momentul în care o formă precum *cearşaf* circulă ca atare

[22] Este vorba despre o normă așezată pe principii clare, reproductibile, cu instrumente de autocontrol la îndemîna vorbitorilor, apoi despre o normă bine articulată în raport cu sistemul, interacţională în raport cu norma lingvistică, capabilă să renunţe la relaţia ei iniţială cu graiul de bază şi racordată la limba comună indiferent de graiurile care participă sau din care se constituie aceasta, clar delimitată de limba comună pe porţiuni bine reliefate, totul justificat de raţionamente clădite pe principii incontestabile.

[23] De altfel, cele două norme nu trebuie să fie diferite sau asemănătoare, ci exact așa cum decurg din evoluția lor istorică, în cadrul sistemului și determinată de principiile pe care le au la bază și de relația echilibrată a structurii lor cu funcţiunile.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

în ambele aspecte, avem a face cu două modalităţi coincidente de a actualiza o formă, în două registre diferite. Mai este posibil însă, ca, în limba comună, acea formă să sufere acţiunea variabilităţii naturale a vorbirii (*cearceaf*). În acest caz, adoptarea acesteia de către aspectul cult constituie o eroare principială deoarece tentează acomodarea aspectului cult la limba comună, desigur, cu degradarea celui dintîi.
Fără a fi interzise, modificările din cadrul aspectului cult pot fi operate numai în conformitate cu principiile pe care s-a clădit acesta, sub imperiul unor nevoi stringente ale sistemului şi ale acelor principii, iar nu tolerînd variabilitatea vorbirii celor neinstruiţi.

Posibilităţile oferite de sistem trebuie cernute de norma literară, care alege în conformitate cu propriile principii şi decretează în chip imperativ. Incertitudinea sau laxitatea generează confuzii şi forme de toleranţă care fac pe vorbitorul normei lingvistice să piardă din vedere necesitatea învăţării speciale a normei literare, stimulînd încercarea acestuia de a accede brusc la ea, bazîndu-se doar pe performanţele şi capacităţile sale de practicant al normei comune. Un astfel de vorbitor, în cazuri precum *ciocolate* sau *ciocolăţi*, cînd nu-şi va urma instinctele date de dominanta grupului din care face parte, nu va şti dacă trebuie să acţioneze precum în *îngheţate* / *îngheţăţi* sau în *plate* / *plăţi* şi nu va şti nici de ce procedează cum procedează, dar va putea inventa o motivaţie a opţiunii sale, oricare ar fi ea. Atîta vreme cît este lipsit de exerciţiul de a apela la principii, în condiţiile în care semenii săi sînt mulţi iar norma literară este lipsită de claritatea şi fermitatea dată de principii, opţiunile sale vor fi potenţial periculoase pentru aceasta.

Astfel de situaţii, însă, pot avea drept cauză esenţială un fapt încă şi mai grav, întrucît, la urma urmelor, pot proveni din acţiunea aceloraşi forţe precum erorile discutate în paragrafele anterioare. Deşi sînt marcate social, ele poartă amprente geografice; categoriile sociale care produc astfel de forme sînt răspîndite peste tot, majoritatea acestor forme fiind populare (precum superlativul cu *tare*). Cu toate acestea, observarea atentă a situaţiei arată că, în măsura în care acele produse sînt marcate nu doar social, ci şi geografic, toleranţa faţă de unele dintre acestea are drept pandant intoleranţa faţă de altele. Fiind la fel de eronate (întrucît decurg din alte principii decît cele ale normei literare şi, deopotrivă, întrucît norma literară are, deja, forme pentru a exprima acele realităţi, concepte, nuanţe etc.) este de reflectat care ar fi cauza pentru care unor erori le poate fi îngăduit a pătrunde în norma literară sau în vorbirea celor care ar trebui să o reprezinte (*dă* şi *pă* pentru *de* şi *pe* fiind toleraţi cu simpatie, dar *di* şi *pi* cu nici un chip), iar altora nu.

7.4. Alături de atitudinile tolerante de sub **7.3.** şi faţă de încercările greşite şi forţate ale vorbitorului normei lingvistice de a-şi însuşi norma literară, adică prin convertirea celei din urmă la propriile deprinderi, vorbitorul normei literare poate încerca prezervarea construcţiei lingvistice pe care o foloseşte, mai cu seamă

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

observînd că schimbările lingvistice tind nu doar să îi spulbere norma, dar şi statutul social. În cadrul procesului de păstrare a identităţii lingvistice şi sociale, una dintre tendinţele vorbitorului cult este aceea de a se izola şi de a-şi trasa limitele identitare ale sferei sale, lucru care pare a fi mai reliefat nu atunci cînd foloseşte pur şi simplu norma literară, ci atunci cînd îngroaşă tuşele acesteia. În acest caz, el poate face abuz de cunoştinţe, folosind fonetisme, forme şi / sau valori etimologice ale cuvintelor, structuri şi constructe pe care le socoteşte a fi inaccesibile vorbitorului de rînd. Oricare ar fi calea sau situaţia concretă, este de observat că pentru a fi pus în act, un astfel de procedeu trebuie cerut – nu doar permis – de aspectul literar, astfel de găselniţe nerămînînd fără urmări, o dată iscat un procedeu, el devenind reproductibil, apoi vlăstărind noi procedee şi chiar oferind baze şi sugestii (prin model, ricoşeu sau reacţie) pentru alte noi modalităţi ale schimbării. Deşi diferenţa dintre caracterul justificat şi nejustificat al aplicării unui procedeu este friabilă, întrucît procedeul este un instrument construit şi dedus, iar principiul un concept raţionat, acesta din urmă o poate vădi.

Rostiri precum *butélie*, *antíc*, *intím* pot părea soluţii reale de marcare a normei literare, justificate de accentele etimoanelor (calificînd rostirile *butelíe*, *ántic*, *íntim* drept inculte). Cu toate acestea, nu este o hotărîre raţională aceea de a clădi norma literară pe xenisme[24], adică aducînd în aceasta şi ridicînd la rang de model forme particulare altor limbi. Identitatea a două forme, una aparţinînd normei literare, alta normei lingvistice comune, este o coincidenţă care nu distruge caracterul cult al normei, aceasta împlinindu-se nu prin delimitarea cu orice preţ de alte norme sociale, ci prin caracterul raţional al principiilor aflate la baza ei. De aceea, într-o astfel de situaţie este de reflectat asupra faptului că, în limba franceză, atît în norma literară şi la vorbitorii culţi, cît şi în cea lingvistică şi la vorbitorii neinstruiţi, *bouteille* poartă accentul în acelaşi loc – un accent expirator, adică dictat de modalitatea biologică în care acea comunitate eliberează fluxul sonor. Sensibil aducătoare de complicaţii mai mari este situaţia în care, plecînd din acelaşi punct, pseudoperechi precum *tráfic* şi *trafíc* au ajuns să îşi justifice existenţa prin încercarea de a marca o diferenţă semantică, inutilă, neeconomică şi inoperantă.

> În felul acesta, subprodusele vorbirii –, apărute ca urmare a simplei existenţe a posibilităţilor de a rosti în mai multe feluri, potenţate de instabilitatea unei norme lingvistice a unei categorii sociale aflate în stare pendulatorie[25] –, eventual devenite

[24] La fel de deplasat, dar în sens invers, este obiceiul limbii franceze de a naturaliza totul, caz în care ajunge la a modifica prin traducere sau rostire chiar nume proprii.

[25] Adică aflată în proces de renunţare la norma lingvistică a comunităţii de proveniență, tinzînd să acceadă în comunitatea deţinătoare a normei literare, dar incapabilă să renunţe (mai mult decît sporadic şi fragmentar) la propriile deprinderi şi chiar

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

> uzuri încetăţenite la nivel comun, sînt primite în norma literară, în urma unor procese sofistice care, practic, le justifică plecînd de la simpla lor existenţă şi construieşte un întreg eşafodaj argumentativ care, în esenţă, contravine cerinţelor existenţiale ale oricărei norme literare.
> În aceste condiţii, faptul că astfel de situaţii pot fi sprijinite de lucrările normative nu mai este decît un indicator al unui arbitraj care nu îşi înţelege rolul – confundînd rosturile normei literare cu realitatea vorbirii, eventual favorizînd o anumită normă lingvistică sin- sau diastratică – şi nu reuşeşte să atingă măcar limitele minime cerute unui astfel de proces.

Calea corectă, simplă şi eficientă este cea dată de cunoaşterea principiului fundamental cu privire la accent şi la naturalizarea împrumuturilor care arată că, odată pătruns într-un sistem lingvistic, un element trebuie să se adapteze cerinţelor organice ale acelui sistem, abia după aceea putînd fi considerat acel element ca parte integrantă a sistemului. Fără a împiedica uzul acelui element, neadaptarea îl face să trăiască alături de limba care îl adoptă (Philippide, 1984).

> Fiind efect al manifestării unei componente pur naturale şi biologice – aparatul fonator – în care curentul de aer este dozat, accentul expirator marchează biologic felul în care, într-o comunitate dată, se constituie fluxul sonor prin distribuirea aerului. Este evident că o astfel de trăsătură biologică, plasată la nivel fonetic, poate căpăta întrebuinţări şi poate fi învestită cu valori fonematice sau expresive, dar, în esenţă, nu poate dobîndi valori culturale. Astfel stînd lucrurile, în cazul necorespondenţei accentelor a două limbi în contact preluarea accentului limbii donatoare este nu doar lipsită de temeiuri culturale şi de eficienţă reală, dar este şi aberantă din punct de vedere fonematic deoarece astfel se încearcă instituirea unei distincţii bazate pe criterii improprii normei literare şi străine limbii.

Butélie este o falsă victorie şi păstrare a poziţiei sociale, în vreme ce *cearceaf* este o cedare reală şi o înfrîngere întrucît nu porţiunile natural comune trebuie diferenţiate atunci cînd identitatea lor nu lezează norma literară, ci adoptările nevalidate principial sînt de evitat, norma literară trebuind să fie bine aşezată pe temeiul ei raţionat.

Situaţiile în care norma literară se fereşte fără a fi nevoie sau nu se fereşte cînd ar fi nevoie – nevoie judecat[din perspectiva normelor corecte şi asumate – au lăsat destule urme în aceasta, astfel încît să se simtă acut nevoia constantă de a veghea la constituirea şi funcţionarea normei literare, în nici o clipă neexistînd vreo altă formă de asigurare a conformităţii acesteia cu propriile principii.

În general, vorbitorul este susceptibil de a fi supus greşelilor precum hipercorectitudinea, etimologia populară etc., de care doar buna cunoaştere a

neînţelegînd de ce ar face efortul necesar adoptării normelor comunităţii către care tinde, acelea fiind destul de slabe încît să reculeze deseori.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

principiilor fereşte. Acestea trebuie să capete, în prealabil, forma unor definiţii, reguli etc., lucru care revine unui grup competent în cel mai înalt grad (prin ştiinţă nu prin simpla practică a limbii sau activitate creativă). La rîndul său, vorbitorul cult trebuie să fie racordat la grupul de practicanţi ai limbii literare, adică să se fi ridicat de la socialitatea naturală la cea culturală. În cele din urmă, norma literară trebuie să aibă o relaţie colaborativă cu cea lingvistică, în sensul observării şi înţelegerii dinamicii amîndurora, grija păstrării distanţei dintre ele avînd în vedere ambele perspective.

> Problema nu este neapărat de a modifica astăzi formele greşite acceptate în norma literară, dar de a o aşeza pe aceasta pe bazele raţionale, care îi sînt proprii. Relicte ale unui trecut neatent, formele în discuţie pot fi îndemnul de a asuma şi aplica principii cu adevărat compatibile cu o normă cultă, construită în conformitate cu caractereul fundamental al principiului diacronic şi cu funcţiile înalte ale limbii literare.
>
> O normă literară care aplică sporadic principii raţionate, altminteri urmînd idiosincrasiile normei populare, de care nu a reuşit să se elibereze, promovînd sau tolerînd afinităţile aceluiaşi grai şi ieşind în întîmpinarea formelor care abundă prin limba comună este un hibrid[26], fiind lipsită de posibilitatea de a contribui la cunoaşterea şi înţelegere corectă şi acurată a lumii de către fiinţa umană. Problema care apare aici este a înţelegerii în profunzime şi cu adevărat a menirii normei literare, aceea de instrument socio-cultural superior, care are a forma şi exprima ideile tuturor ştiinţelor şi artelor, mentalitatea societăţii.

8. Concluzii. Norma lingvistică şi cea literară sînt modalităţi de actualizare a aceluiaşi sistem, diferenţiate ca urmare a proceselor lor de constituire, a unor elemente structural-funcţionale şi a rolurilor lor socio-culturale particulare, cu implicaţii în consecinţă asupra felului în care ele evoluează. De aceea, comunitatea parţială de forme şi de fonetisme aparţinînd celor două este firească, norma literară constituind rezultatul unei selecţii şi rafinări a elementelor aparţinînd normei lingvistice. Norma literară nu poate exista fără cea lingvistică – reciproca nefiind valabilă – relaţia dintre ele semnificînd atît faptul că norma literară îşi are temeiurile în cea lingvistică, cît şi pe acela că prima o orbitează pe cea de-a doua, cu consecinţa implicită a existenţei între ele a unui joc al atracţiei. Păstrarea distanţei gravitaţionale în măsură să întreţină o atracţie reciprocă favorabilă acţiunii forţelor stabilizatoare şi evolutive are urmarea de a nu lăsa norma literară să piardă contactul cu realitatea şi să abereze, dar şi de a nu lăsa norma lingvistică pradă determinismului natural pur şi să înghită norma literară.

Ca trăsătură imanentă omului, limba evoluează împreună cu acesta, atît ca derivat biologic, cît şi psihic, supusă legilor naturale ale evoluţiei şi în

[26] Hibridul nu este aspectul generat de conlucrarea graiurilor limbii naţionale, supuse aceluiaşi principiu, ci acela rezultat din amestecul principiilor.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

concordanţă cu modalităţile sociale tot mai organizate pe care societatea le cunoaşte. După cum limba a trecut de la seturi de fluxuri sonore onomatopeice şi interjecţionale la cuvinte-simbol şi cuvinte-semn, tot astfel norma lingvistică nu mai este o masă informă de produse sonore instinctuale, şi nici un conglomerat de deprinderi coocurente între care are loc o luptă a frecvenţei, ci expresia regularizării produselor vorbirii şi a factorului ce o cenzura pe aceasta. Întrucît norma lingvistică se află sub imperiul variabilităţii naturale, limitele între care poate evolua sînt teoretic egale cu cele ale sistemului, practic fiind date de gradul de suportabilitate a variabilităţii de către comunitatea vorbitoare. Avînd a se supune unor scopuri orientate şi, aşadar, impunîndu-i-se unele particularităţi structurale, norma literară nu poate suporta nici tipurile şi amploarea unor astfel de oscilaţii structural-funcţionale, nici limite evolutive atît de largi, evoluţiile acesteia din urmă neputînd avea viteza şi rata mişcărilor celei dintîi (aşa cum nici aceasta nu poate avea dinamica vorbirii) întrucît norma literară s-ar anula, reducîndu-se la cea lingvitică. De aceea, construcţia şi devenirea normei literare ca structură funcţională pleacă de la materialul furnizat de norma lingvistică, trece prin verificarea acestuia prin prisma entităţii diacronice a sistemului şi ajunge la orînduirea elementelor în conformitate cu anumite principii raţionate aflate în concordanţă cu cerinţele de comunicare cărora norma literară are a le servi.

Fără a fi defel mimetică, norma este capabilă de acomodare (atît timp cît nu-şi calcă principiile pe a căror bază se constituie şi funcţionează), prin apelul la principii şi verificîndu-se prin raportarea la ele. Astfel, singura cale de edificare a unui aspect literar autentic este cea raţionată – fapt care se observă indirect, aspectele literare apărînd abia după ce oamenii învăţaţi, nu o dată poligloţi, s-au aplecat asupra sistemului, l-au analizat comparativ, i-au stimulat şi orientat anumite virtualităţi, inhibîndu-i altele (Glessgen, 2014). În lipsa unor forţe ordonatoare, tendinţele naturale ale limbii concretizate prin efectele manifestării bazelor de articulaţie şi psihologică devin forţe active, conduc la un parcurs care nu este decît un şir de acte ponderate de obişnuinţa formelor concrete de actualizare a acestora, dar greu clasificabile categorial, ca acte în sine.

Nu stă nicicum în natura normei literare să se supună căilor aleatorii, să accepte elemente necenzurate sau contrare principiilor ce-au stat la baza constituirii ei nevoilor culturale care au generat-o, în general luptei pentru existenţă a tendinţelor selecţiei impuse de latura pragmatico-afectivă, aceasta fiind calea către disoluţie. Norma literară constituie un cod setat de principii raţionate, active prin intermediul unor reguli construite în vederea selecţiei, rafinării, normării, cultivării, creată şi controlată de raţiunea pătrunsă de spiritul limbii. Din acest motiv deprinderea sa necesită iniţiere şi instrucţie, individul instruit fiind responsabil atunci cînd reproduce şi exemplifică. Deşi poate uza de aspectul familiar, cînd o face îşi asumă consecinţa de a fi părăsit cadrele aspectului cult.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

Superioritatea sa constă în capacitatea de a se supune cadrelor normei, cînd respectă ceea ce creează, cînd nu abdică de la poziţia care îl face superior.

Contactul firesc al normei literare cu limba comună pune la încercare limitele şi permisivitatea celei dintîi, tentînd adaptarea acesteia la cea de-a doua. Totodată, principiile normei literare tind să-i păstreze integritatea şi să o conducă în direcţia ameliorării ei concrete, petrecute în spiritul respectivelor principii. Procesul acesta este deosebit de important întrucît ajută nu doar la prezervarea trăsăturilor normei literare, dar prin chiar aceasta la păstrarea principiilor pe a căror bază există. În acest context, orice act de renunţare la un element concret al normei – act ce nu decurge din principiile de la baza normei, ci din adecvarea la limba comună – reprezintă un act de anulare a principiului care veghea la corecta funcţionare a respectivului aspect. De aceea, modificările principiilor de la baza normei trebuie făcute exclusiv prin apelul la principiile de tip raţional pe care norma literară este întemeiată.

> Amendarea principiilor înseşi este posibilă, însă ea trebuie să fie imperioasă, producîndu-se în coerenţă cu întregul edificiu structural-funcţional care stă la baza lor. Acest lucru se poate obţine doar prin aşezarea la baza întregului proces a unui factor fundamental precum cel diacronic – singurul capabil să valideze din exterior opţiunile concrete şi principiile folosite – în conjuncţie cu proiecţia a ceea ce se edifică prin funcţionarea unui astfel de instrument, adică destinaţia sa reală – capabilă să valideze din interior relaţia de coerenţă dintre parcursul astfel obţinut şi rolul aspectului literar.

Privind la diferitele principii caracteristice normei culte şi a căror aplicare aduce beneficii, se observă că unul singur face relaţia dintre acestea, le dă soliditate şi coerenţă, fereşte de arbitrar, de etimologism, de tentaţiile către artificial, dar şi de cele ale adecvării la naturalul limbii comune. Singurul principiu realmente călăuzitor, care poate păstra legătura cu caracterul viu, genuin şi dinamic al limbii, îndrumînd, totodată, şi dînd temei oricărei construcţii culte este principiul diacronic. În adevăr, acesta este coloana centrală ce deţine rădăcinile vii şi care asigură hrănirea sănătoasă a celorlalte principii. De aceea, principiul diacronic nu numai că asigură justeţea oricărei hotarîri privind formele, dar este şi singurul reper corect în cazul în care apare necesitatea ajustării principiilor sau a formelor de aplicare a acestora. Principiul diacronic reprezintă şi constituie natura esenţială a sistemului, a ceea ce el este şi a ceea ce el poate fi – genomul acestuia[27].

[27] Deşi sistemul, cu toate particularităţile sale structurale, funcţionale, identitare, evolutive, principiale etc., constituie miezul dur, aşadar neinteresat în mod special de modalităţile în care se constituie şi funcţionează detaliile, lucrul acesta este valabil doar atît timp cît se petrece între limitele îngăduite de existenţa sa plenară.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)

Sigle şi bibliografie

Gafton (2014a) = Alexandru Gafton, *Social dynamics and the linguistic norm*, în „Diversité et identité culturelle en Europe”, 11/2, 2014, p. 7- 24 (pentru versiunea electronică a se vedea http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A3957/pdf).

Gafton (2014b) = Alexandru Gafton, *Les caractéristiques de la formation de l'aspect litteraire de l'ancien roumain*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, LIX (2014), 1, p. 63-75 (pentru versiunea românească ameliorată, a se vedea http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A424/pdf/RO).

Gafton & Gafton (2015) = Alexandru Gafton, Emanuel Gafton, *Puterea imaginii, dominaţia conceptului, forţa cuvîntului*, în GIDNI, II, p. 3-25 (pentru varianta on-line a se vedea https://www.academia.edu/14138734/Puterea_imaginii_Domina%C5%A3ia_conceptului_For%C5%A3a_cuv%C3%AEntului).

Glessgen (2014) = *Lingvistică romanică* (trad. Alexandru Gafton), Iaşi.

Iordan (1943) = Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală. O gramatică a „greşelilor”*, Bucureşti.

Ivănescu (1945) = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412.

Oprea (1996) = Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Bucureşti.

Philippide (1984) = Alexandru Philippide, *Principii de istorie a limbii* (ed. Gheorghe Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil), Bucureşti, 1984.

Philippide (1928) = Alexandru Philippide, *Originea Romînilor*, II, Iaşi.

Puşcariu (1994) = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea* (ed. Magdalena Vulpe), Bucureşti.

Quintilian (1974) = Quintilian, *Arta oratorică* (trad. de Maria Hetco), Bucureşti.

BDD-A24852 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 06:27:19 UTC)